

מדינה פלשתינית ותפיסת הביטחון של ישראל

יואב גלבר

כשנוצר וכשפעל. הופעתן של כנופיות טרור וגרילה מאורגנות בשנות השלושים ופעילותן בתקופת המרד הערבי בשנים 1936-39 יצרו לראשונה איום מצד גוף שיש לו קיום מתמשך, כתובת מוגדרת, בסיס יציאה וציר תנועה שאפשר היה לפעול נגדם מראש. בניגוד להילה שנקשרה לה, יציאתה של "ההגנה" מהגדר בהמשך המאורעות בשנים ההן לא היתה פרי גאוונות צבאית, גילוי חדשני של אומץ לב שחסר עד אז, או מעבר קונסטוטואלי מאתוס "דפנסיבי" ל"אופנסיבי", אלא מענה טקטי מתבקש למציאות חדשה, תשובה שמטבעם של האיומים עד אז לא יכלה להינתן מוקדם יותר.

בימים שטרם מדינה היתה תפיסת היישוב את אחריותו לביטחונו מוגבלת באויב, במרחב ובזמן. באויב – להגנה מפני ערביי ארץ-ישראל בלבד. הגנת היישוב והארץ מפני איומים חיצוניים ורחוקים יותר, ערביים או מעצמתיים, היתה חובתה של המעצמה הריבונית (בריטניה): במרחב – להגנה על יישוב בודד או קבוצת יישובים סמוכים; בזמן – לשלבים הראשונים של ההתקפה, עד להתערבותם של כוחות הביטחון הרשמיים. על-פי תפיסה זו נבנה כוח בעל אופי מיליציוני בעיקרו (הקמת הפלמ"ח היתה חריגה ראשונה ממנה ולא שינתה את יסודותיה). תפיסה כזאת, ודרך בניין הכוח שנגזרה ממנה, היו אפשריים כאשר האחריות הכוללת לביטחון הארץ והיישוב היהודי היתה מוטלת בסופו של דבר על מישהו אחר – המעצמה המנדטורית.

הקמת המדינה וקבלת האחריות המלאה לביטחון הלאומי חייבו את היישוב ואת הנהגתו לצפות נכונה את האיומים-בכוח ולהכין להם תשובה מראש. הכנה כזאת חייבה שינוי בסדר העדיפויות הלאומי. למרות מס השפתיים ששולם לביטחון, העלייה, ההתיישבות והפיתוח ("בניין הארץ") הקדימו אותו בסולם העדיפויות הציוני, כל עוד היו הבריטים אחראים עליו. הנהגת שינויים קונסטוטואליים ומבניים יסודיים, כאשר האיום שעליו

"תפיסת ביטחון" היא מסגרת מחשבתית כוללת המעצבת את בניין כוחה של מדינה או חברה ואת עקרונות הפעלתו. הכוח הצבאי היהודי בארץ-ישראל החל להיבנות מתוך מענה לאיומים ולא על סמך תחיית שלהם. בניגוד לדימוי הקולוניאלי שמנסים סוציולוגים והיסטוריונים "חדשים" להדביק לציונות, העולים-מתיישבים הראשונים לא היו מלומדי מלחמה, ולא באו ממושגים להשתלט על אדמות הארץ. המציאות האלימה בארץ, סכסוכי-שכנים כתוצאה מזרות הדידת ואולת-ידו של השלטון העות'מני יצרו את הצורך בארגון שמירה והגנה עצמית, והיו רקע לצמיחת "השומר".

התגבשות אופיו הלאומי של הסכסוך היהודי-ערבי בארץ-ישראל, לאחר הצהרת בלפור וכיבוש הארץ על-ידי בריטניה, שינו את טיבו של האיום וחייבו תפנית בבניית הכוח. בקומץ הסגור והאליטיסטי של חברי "השומר" לא היה משום מענה להתפרצויות ההמון הערבי המוסת בירושלים ב-1920, ביפו ב-1921, בחברון ובצפת ב-1929, ואף לא להתקפות הבדווים על המושבות בתחילת שנות העשרים ובסופן. נדרש שינוי בתפיסה, וכתוצאה ממנו קמה, חרף התנגדותם של ותיקי "השומר", "ההגנה" – מיליציה עממית רחבה שנועדה להבטיח את יכולתם של כל יישוב ושכונה להחזיק מעמד מול התפרצות המון מוסת או התנפלות שכנים, עד להתערבותם של כוחות הביטחון הרשמיים.

ההמון המוסת של שנות העשרים (וגם אחריהן, עד לאינתיפאדה). היה ישות שנוצרה לפני ההתנפלות על יהודים ונעלמה עם הופעתם של כוחות הביטחון והישמע היריות הראשונות מצדם. לא היתה לו כתובת, ואי-אפשר היה ללכת ולחפשו "מעבר לגדר" לפני ואחרי האירוע, אלא היה צריך להמתין לו בגבולות היישוב ולקדם את פניו

פרופ' יואב גלבר מלמד בחוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה ועומד בראש "מוסד הרצלי" לחקר הציונות. זהו פרסומו הראשון בתיב.

נועדו לענות אינו ברור או אינו מוסכם, מעוררת תמיד התנגדות. שינוי סולם עדיפויות לאומי לעולם יפגע במישהו שימצא את כל הסיבות שבעולם לשלול אותו. כך אירע גם לברגוריון במחצית השנייה של 1947, כאשר לא מצא שותפים לראיית הנולד שלו את פלישת צבאות ערב ואת הצורך בהסבת "ההגנה" ממיליציה לצבא סדיר, על כל המשתמע מכך. תביעותיו לרפורמות מרחיקות-לכת בתפיסת הביטחון ובבניין הכוח, שנגזרו מראיית-נולד זו, עוררו התנגדות בצמרת הביטחונית ובמערכת הפוליטית, והתנגדות זו דעכה רק במהלך המלחמה ותחת לחציה.

בסיומה של מלחמת העצמאות היתה ישראל מדינה קטנה, ענייה, בעלת תשתית הרוסה, תלויה לחלוטין ביבוא הון ומוצרי יסוד, שהיתה מוקפת סביבה שלא השלימה עם קיומה ולא הכירה בריבונותה, ושקלטה בתוך ארבע שנים אוכלוסייה הטרוגנית הגדולה פי שניים ויותר ממספר תושביה. תפיסת הביטחון שלה גובשה מתוך המציאות הזאת, ובראש ובראשונה על סמך הנתונים הגיאופוליטיים שנקבעו בסיומה של מלחמת העצמאות. תפיסה זו אמנם לא נוסחה מעולם במסמך מחייב, אך היא ביטאה קו מחשבה שהיה מקובל על צמרת צה"ל ועל ההנהגה המדינית, והשתקף במבנה הצבא, ביעדיו ובתכניותיו. ביסודה עמדו שתי הנחות:

- 1) גבולה של מדינת ישראל ("הקו הירוק") קשה להגנה, ולמעשה כמעט שלא ניתן להגן עליו. היחס בין שטח המדינה (20 אלף קמ"ר) לאורך גבולותיה היבשתיים (988 ק"מ) פירושו שאין לה עומק ומרחב תמרון אפילו במושגים טקטיים. משמעותו של העדר העומק היתה חמודה עוד יותר, שכן בשום מקום לא נשען הגבול היבשתי הארוך על מכשולים טבעיים.
- 2) בנתוני הקו הירוק נמצא רוב האוכלוסייה בתוך קשתות ארטילריות עוינות.

מתוך הנחות יסוד אלה התבקשו שתי מסקנות בסיסיות:

- 1) על מדינת ישראל ליצור את העומק שאין לה על-ידי ניהול המלחמה מעבר לגבול, בשטחו של האויב. עיקרון זה התבטא תחילה במונחים של "העברת המלחמה לשטח האויב בהקדם", ובהמשך ב"התקפת-נגד מקדימה" ואחר כך ב"מלחמת מנע", שהיא בעצם מלחמה יזומה.
- 2) על מדינת ישראל להחזיק חיל-אוויר חזק, שיוכל לא רק להגן על צבא היבשה ועל האוכלוסייה מפני חילות-האוויר של האויב, אלא גם מפני הארטילריה שלו, ולמעשה להכריע את קרב היבשה במהירות.

ממסקנות אלה, ומאילוצי המשאבים האנושיים והכספיים, נגזרה תורת הביטחון של ישראל שקבעה את מבנה הצבא וגודלו, את האיזון בין מרכיביו השונים, את תורת הלחימה שלו ואת תכנוניו המבצעיים. דוקטרינה זו מוצתה באופן חלקי במלחמת סיני, ובאופן מלא במלחמת ששת הימים.

מלחמת ששת הימים שינתה את מצבה הגיאופוליטי של המדינה. הגבול היבשתי החדש (600 ק"מ אורך ל-118 אלף קמ"ר של שטח) העניק לישראל את ממד העומק שחסר לה

בקו הירוק. חלק ניכר מן הגבול היבשתי החדש, 180 ק"מ בסיני ו-166 ק"מ לאורך הירדן ויס-המלח, התבסס על מכשולים טבעיים, אמנם לא במונחים של אירופה, אבל במונחים של סביבתנו הקרובה. קטע בעייתי נוסף, ברמת הגולן, היה קצר דיו כדי ליצור בו מכשול מלאכותי שישלים את המכשול הטבעי. רוב תושבי מדינת ישראל יצאו מתחום הקשתות הארטילריות של האויב, ואפילו מתחום הקשת האווירית של מדינת העימות העיקרית, מצרים. יתר על כן, המצב התהפך, ומרכזים חשובים של האויב, ואפילו בירותיו, היו נתונים מעתה לאיום-בכוח מצד צה"ל.

שינויים אלה חייבו בחינה מן היסוד של תפיסת הביטחון הני"ל, על-מנת להתאימה למציאות החדשה. בחינה כזאת לא נעשתה. מדינת ישראל וצה"ל נותרו עם תפיסת ביטחון שעוצבה בשנות החמישים על-פי המציאות הגיאופוליטית שנקבעה במלחמת העצמאות, והשתנתה מאז שינוי ניכר. אם היה "מחדל" שקבע את תוצאות מלחמת יום הכיפורים – זה היה המחדל. מדינת ישראל יצאה ב-1973 למלחמה כאילו מתוך הקו הירוק ומן האיומים שהיו טמונים בו: מתוך קווים קשיחים וללא ניצול העומק הטריטוריאלי לניהול קרב ההגנה במקומות שניתן היה לנצל, מתוך הסתמכות רבה על חיל-האוויר, בלי להביא בחשבון את מגבלותיו באזורים מוכי טילים ואת סדרי העדיפויות שלו, ומתוך שאיפה להעביר את המלחמה בהקדם לשטח האויב, על חשבון ההיערכות המלאה והנכונה להגנה ולספיגת המכה הראשונה בנסיבות שבהן פרצה המלחמה.

מאז מלחמת יום הכיפורים חלו שינויים נוספים, ונתוני היסוד של המצב הגיאופוליטי הם:

- 1) הצטמצמות הדרגתית של שטח המדינה מאז הסכמי הביניים בעקבות מלחמת יום הכיפורים. ההנחה המקובלת שירד ערכו של השטח בנתוני הטכנולוגיה הצבאית הפוסט-מודרנית עדיין טעונה הוכחה, והסתמכות עליה בנטילת סיכונים היא בגדר הימור.
- 2) יש למדינת ישראל הסכמי שלום וגבולות שקטים עם מצרים ועם ירדן. גבולות עוינים פעילים עם לבנון ועם הרשות הפלשתינית, וגבול עוין שקט עם סוריה.
- 3) מול השקט שהושג בשני גבולות, התרחבה העוינות הפעילה למעגל שני של מדינות ערביות ומוסלמיות: עירק, אירן, לוב וסודן.
- 4) העולם השתנה והיה לחד-מעצמתי. לישראל יש אמנם הבנה אסטרטגית בסיסית עם המעצמה האחת, אך לא ברור עד מתי מצב זה יימשך, ועד כמה ניתן יהיה לסמוך על מעצמה זו בעתיד, אם ישתנו האינטרסים שלה או אם יחולו בה שינויים פנימיים.
- 5) ייצור נשק כימי וביולוגי להשמדה המונית ואמצעים לשיגורו התפשט, וכבר נעשה בהם שימוש על-ידי מדינות וארגוני טרור.
- 6) עם התפוררותה של ברית-המועצות אבדה השליטה על תפוצת הנשק הגרעיני.

בנתונים אלה עומדת ישראל בפני שורה של איומים צבאיים:

- 1) טרור פנימי נגד מרכזי אוכלוסייה וצירים ראשיים במדינת ישראל. השפעתו הגוברת והמצטברת של

- הטרור על החברה הישראלית בתנאי רגיעה יחסית כבר התבררה בשנים האחרונות. התהודה התקשורתית שלו והאפקטים הפסיכולוגיים שהיא מייצרת צפויים לגדול במידה ניכרת בעת מלחמה, כאשר הכתבים יעדיפו לכסות ולהבליט אירועי טרור בעורף מאשר להסתכן בכיסוי הלחימה בחזית.
- (2) אינתיפאדה חמושה ולחמת גרילה של הפלשתינים נגד צה"ל בניסיון להשתלט על אזור 8 או למנוע את כניסתו לשטח A.
- (3) מלחמת אזרחים בין הפלשתינים לבין המתיישבים באזור C.
- (4) מלחמה קונוונציונלית בחזית אחת או יותר.
- (5) מלחמה נגד העורף – קונוונציונלית דוגמת מלחמת המפרץ ב-1991, ובלתי-קונוונציונלית שבכמותה עוד לא התנסו.
- (6) צירופים שונים של כל הנ"ל, עד כדי מלחמה טוטלית שבה יוצאו כל האיומים מן הכוח אל הפועל.

לאיומים הצבאיים מצטרפת שורה של איומים לא צבאיים:

- (1) לחמה כלכלית, כגון חידוש החרם הכלכלי; ניסיון לחסום נתיבי שיט ותעופה בינלאומית או לפחות לאיים עליהם ולחייב את אבטחתם.
- (2) לחמה פוליטית שתחתור לבידודה של ישראל בזירה הבינלאומית, כהכנה למלחמה או כחלק מניצול ההצלחה שלה וקטיפת פרותיה המדיניים.
- (3) לחמה פסיכולוגית – תעמולת הפחדה ו/או הרדמה – תוך ניצול התקשורת העולמית והמקומית.
- (4) חתרנות פנימית, ערבית ויהודית, בשירות הלחמה הפוליטית והפסיכולוגית מבחוץ.

מול שלל האיומים האלה צריכה ישראל לעדכן את תפיסת הביטחון שלה ולבנות את כוחה על-פי התפיסה המעודכנת. במובן מסוים אנו חוזרים לנתונים הגיאופוליטיים של 1949, אם כי במונחים אחרים: האוכלוסייה שבה לחיות בתוך קשת מאיימת, הפעם של טילים, ובמצב של העדר עומק מול איום לא-קונוונציונלי. התשובות לאיומים השונים מתחלקות לארבע:

- (1) מניעת מימוש של האיומים באמצעים מדיניים, כגון גיוס בעלי-ברית והפעלתם, או הסכמה לפשרות וויתורים בתקווה, אמונה או הנחה שיקטינו את המוטיבציה של הצד השני לממש את איומיו.
- (2) הכנת תשובות מסכלות לאיומים קונקרטיים, כגון פרויקט ה"חץ" לסיכול האיומים על העורף, או חסימת קו התפר מול איומי טרור.
- (3) פיתוח כושר ספיגה שיחליש את השפעתם של האיומים השונים ויאפשר לעמוד בהם.
- (4) יצירת איומים נגדיים שירתיעו את הצד השני ממימוש איומיו בתחום הצבאי, הכלכלי והחתרני, וימנעו או ישבשו את יכולתו לממשם.

ריבוי האיומים וגיוונם מחייבים מערכת מוסדית מתואמת שתטפל בהתמודדות עמם כמכלול אחד ברמת הביטחון הלאומי. יש איומים שהצבא והמשרד המופקד

עליהם אינם נותנים להם תשובה הולמת. כך, למשל, הטרור הוא איום שהצבא במבנהו הנוכחי אינו בנוי להתמודד עמו גם בעת רגיעה, קל וחומר בעת מלחמה. הצבא אמנם יכול וצריך לסייע בהתמודדות, אך לא עליו להובילה. דבר זה נכון גם לגבי אינתיפאדה ומלחמת-אזרחים, שכן צבא נועד, בסופו של דבר, לענות על איום של מלחמה קונוונציונלית מוגבלת או כוללת, סדירה או זעירה.

הרפורמה הקונסטיטוציונית הבלתי-שלמה, שהחלה עם חוק הבחירה הישירה לראשות-הממשלה ו"נתקעה" בה, מחייבת בחינה מחדש, ומן היסוד, של יחסי הדרג המדיני עם הצבא, של מושג "המפקד העליון" של צה"ל ושל מעמדם היחסי של ראש-הממשלה הנבחר, של שר-הביטחון ושל הממשלה כולה כלפי הצבא והשירותים האחרים, הביטחוניים ואף האזרחיים, שיש להם נגיעה לביטחון בעתות חירום.

צה"ל הוא הצבא היחיד בעולם שמפקדו העליון הוא קולקטיב של 18 איש, ומשמעות הדבר שאין לו מפקד עליון (בדומה לנשיאי ארצות-הברית, ברית-המועצות, צרפת או מלכת בריטניה, המאצילה את סמכותה בשעת חירום לראש-הממשלה). מצב זה יוצר קצרים גם בימים כתיקונם (דוגמת אירוע הקטיושות האחרון בצפון); הוא יכול להיות קריטי בעת מלחמה.

אם היה היגיון כלשהו במצב זה בתקופה שבה נשאה הממשלה כולה באחריות פרלמנטרית, כקולקטיב, אין היגיון זה תופס עוד כאשר ראש-הממשלה נבחר בבחירות ישירות ואחראי ישירות בפני העם, ובראש ובראשונה לביטחונו הלאומי. אחריות חייבת להיות כרוכה בסמכות, וכדי שיוכל להפעיל את סמכותו ולשאת באחריותו לביטחון הלאומי, חייב ראש-הממשלה שיהיה לידו מטה לביטחון לאומי במשמעות הרחבה ביותר של המושג, כזו העונה לשלל האיומים שזכרו לעיל, ושיהיו לו סמכויות לתיאום ולבקרה של כל המערכות והשירותים המעורבים בענייני הביטחון הלאומי ומפוזרים בין משרדי הממשלה השונים. התשובה הנדרשת לאיומי הטילים והטרור על העורף, ולסוגי הלחמה הלא-צבאיים, יכולה להינתן רק על-ידי חברה מגויסת, ולא די בצבא מגויס ובתשובות טכנולוגיות. הפער בין חומרת האיומים לבין מצבה הנוכחי של החברה הנדרשת להתמודד עמם הוא הסוגיה העיקרית, שלה צריכים להידרש מעצבי תפיסת הביטחון. במה מתבטא הפער?

- (1) האיום הוא קיומי, על הקולקטיב, ונשקף לכולם. החברה, לעומת זה, נתונה בתהליכי "הפרטה" ועסוקה בסיכויים ובסיכונים האישיים הנשקפים לכל אחד מן הפרטים בה ולמשפחתו.
- (2) ההתמודדות עם שלל האיומים הנשקפים למדינה מחייבת גישה פרגמטית, גמישה ומאוזנת. החברה ברובה, ומשני קצות הקשת הפוליטית, שקועה במשיחיות שמתעלמת מן המציאות ומן האיומים הכרוכים בה, ובוטחת בהשגחה העליונה או במקבילה – ה"שלוש".
- (3) התכונות לקידום פני האיומים עולה קרבנות וכסף שהחברה אינה מוכנה לשלם. לפיכך היא מדחיקה את ההכרה שחוסר המוכנות יעלה בסופו של דבר הרבה יותר מן ההתכונות, בדם ובדמים.

- 4) העמידה באיומים מותנית בלכידות חברתית והחברה מתפוררת לקבוצות אינטרסים, כיתות ושבטים. תחת לחץ, כמו בימי מלחמת המפרץ, נוצר מצב של "איש לנפשו".
- 5) מנהיגות עידן ה"פריימריס" נגרת אחרי המצב הזה ומשלימה עמו מתוך תלות בבחירה.

בתנאים כאלה הופך המושג "צבא העם" ממקור של כוח לגורם של חולשה.

האיומים הם ברובם איומים פוטנציאליים ולא מידיים. יחלוף זמן עד להוצאתם מן הכוח אל הפועל, והציבור אוהב להאמין שאם אמנם כך יקרה ייוותר לו זמן להתאים את עצמו למצב החדש. אולם האם יהיה לנו זמן להתאים את עצמנו למעבר מאיום-כוח לאיום-כפועל? במילים אחרות: האם תהיה לנו התרעה במועד (בהנחה שאם תהיה התרעה היא אכן תשפיע עלינו)?

תפיסת הביטחון המסורתית של ישראל נשענה ועדיין נשענת על שלושה נדבכים:

- 1) הרתעה, הגורמת לאויב להירתע ממימוש האיומים, בגלל הנוקמים שייגרמו לו עצמו כתוצאה מכך. חולשתו של נדבך זה היא בכך שהוא תקף רק כל עוד האויב נרתע. קל להיקלע למצב שבו ההרתעה אינה אלא אשליה, כפי שהיה בשנים שקדמו למלחמת יום הכיפורים.
- 2) התרעה, המעידה על כך שהאויב אינו נרתע ומתכוון להוציא איום מן הכוח אל הפועל, ומאפשרת להתכונן לכך בעוד מועד.
- 3) הכרעה, על-ידי הנחלת מפלה לאויב שתגרום לו לאבד את כושר הלחימה ואת רצונו להילחם לתקופה ממושכת. חולשתו של נדבך זה היא בכך שלא תמיד הערכתנו את כושר הלחימה של האויב ואת רצונו זהה להערכתו. מכל מלחמות ישראל, רק מלחמת העצמאות הסתיימה בהכרעה צבאית שכפתה על הצד השני הסדר מדיני, והכרעה זו הושגה במחיר גבוה.

נקודות התורפה העיקריות בתפיסת שלושת הנדבכים הן מקומה המרכזי של ההתרעה והמעבר הישיר ממנה להכרעה. ניסיון העבר מלמד שאיומים יכולים להתממש (ומתממשים בדרך-כלל) בלי שתהיה התרעה מוקדמת על מימושם. התרעה אמיתית אינה רק ידיעה מודיעינית קונקרטית, אלא תהליך מורכב של השגת המידע המתריע, הבנת משמעותו, הוצאת המסקנות המתאימות ממנו וקבלת ההחלטות הנכונות המתחייבות מהן. אם כל אלה אינם מתקיימים – אין התרעה. על סמך ניסיון העבר בכל ההתפרצויות הלא-זיומות על-ידי הצד היהודי בסכסוך היהודי-ערבי מאז 1920, ניתן להראות שהסיכוי להשגת הרתעה שלמה כזאת בעתיד שואף אף הוא לאפס.

ניסיון העבר מלמד גם על הקושי בזהווי תפניות יסודיות יותר, הקודמות למימוש האיום, והבנתן חיונית לצורך קבלת ההתרעה הקונקרטית במשמעותה הנייל. בשני המקרים, ארוך הטווח וקצר הטווח, ההסתמכות על התרעה מוקדמת עלולה להתגלות בדיעבד כהימור מסוכן שסיכוייו קטנים מלכתחילה. באיומים מוגבלים ומקומיים

המחיר יהיה קרבות ומפלות זמניות עד לייצוב המצב והחזרתו לקדמותו, או יצירת הישגים מאזנים לאלה של האויב. במקרה של מימוש האיומים הכוללים, המחיר עלול להיות עצם הקיום.

החלופה היחידה להתרעה היא כושר ספיגה. נתונה היא האוגרפיים, הדמוגרפיים והכלכליים של מדינת ישראל מפחיתים במידה ניכרת את כושר הספיגה שלה על הסף. ויתור על שטח מקטין אותו עוד יותר. ואולם, כושר ספיגה מותנה גם בלכידות החברה ובחוסנה, במשמעת ציבורית ובקבלת מרות. כל אלה נפגעים זה שנים ממחלוקות אידיאולוגיות ופוליטיות ההולכות ומחריפות. כושר הספיגה של מדינת ישראל, וייתכן מאוד שגם כושר ההתרעה שלה, הולך ופוחת ביחס ישר להחרפת המחלוקות. נוכח כל האמור לעיל, נשאלת השאלה מה מעשי יותר: להחזיר את גלגל ההתפתחות החברתית לאחור או להיערך למציאות חדשה? אם מתקבלת האפשרות השנייה, נדרשת בדיקה של הנחות היסוד שנקבעו תחת אילוץ ימי ראשית המדינה והתאמתן למציאות של מדינה בת 50. התשתית הערכית, הדמוגרפית, הכלכלית והטכנולוגית של מדינת ישראל ושל צה"ל השתנתה מאז לבלי הכר. שינויים אלה צריכים להקרין על בחינה מחודשת של שלושת מרכיבי הצבא על-פי חוק שירות הביטחון ושל שאר מרכיבי הביטחון הלאומי:

- 1) צבא הקבע: ייעודו המקורי של יסוד הקבע בכוחות היבשה היה לפקד על חיילי החובה, להכשירם לקראת שירותם במילואים ולשמר מסגרות קבועות של עוצבות מילואים, כדי לאפשר להן להיכנס לפעולה במהירות מרבית בשעת הצורך. זרועות האוויר והים נשענו מלכתחילה על יסוד הקבע במידה גדולה הרבה יותר, הן בתחום המבצעי והן בתחום המנהלתי, בשל אופיין המיוחד. בדרך כלל שירתו אנשים בצבא הקבע עד שנות הארבעים לחייהם ופרשו ממנו לקריירה שנייה בתחומי המנהל והמשק הציבורי, הדיפלומטיה ולאחר-מכן בעסקים, בחינוך ובפוליטיקה.

בתנאים האסטרטגיים והחברתיים הניצבים לפתחנו, צבא הקבע יצטרך להיות בסיס הכוח, ולא רק גרעין המגבש סביבו את צבא המילואים. שינוי יסודי זה של ייעודו ישפיע על היקפו ועל מסגרת התפקידים הפיקודיים, הלוגיסטיים והמקצועיים שייכללו בו, מסגרת שתהיה גדולה הרבה יותר מבעבר.

בתנאי המאה ה-21 תצטרך להשתנות התפיסה של שתי קריירות, הן בשל צורכי ההכשרה המקצועית הצבאית, שתהיה ממושכת הרבה יותר, תחייב קדנציות ארוכות יותר בתפקידים והקדשת זמן רב הרבה יותר לקורסים ולהשתלמויות, הן בשל הצטמצמות האפשרויות לקריירה שנייה בגלל הצמיחה הפנימית בענפי המשק והמנגנונים השונים. צבא מקצועי גדול מחייב תכנון כולל של ההכשרה המקצועית הצבאית והשלמתה האקדמית לאורך מסלול השירות מנקודת-מבט של בניית הקצין לטווח ארוך. נקודת המבט השליטה היום היא של

תנאי שירות, ומתמקדת במשיכה לשירות קבע ובהכנה לפרישה ולקריירה השנייה.

הקריירה השנייה פוגעת פגיעה קשה ברמתו המקצועית של הצבא. פרק הזמן המושקע בהכשרתו של קצין צה"ל, בהנחה (שאינה תמיד נכונה) שעבר קורסי קצינים, מ"פים, מג"דים ואת המכללה לפיקוד ולמטה, הוא שנתיים, מתוך תקופת שירות (לאליים) של 20-25 שנה. בהכשרתו של קולונל בצבא מערבי מושקעות בין חמש שנים (בצבא ארצות הברית) לעשר (בצבא הגרמני) מתוך תקופת שירות של 35-40 שנה. ההזדמנויות ליישם את ההכשרה הבסיסית באימונים ובהשתלמויות מצומצמות אף הן בהשוואה לצבאות אלה. בשורה התחתונה: זה צבא של חובבים.

ניסיון המלחמות אמנם חיפה בעבר במידה מסוימת על ההכשרה השטחית והאימון הלקוי, אבל היה לכך ביטוי גם במחירן של המלחמות. בינתיים השתנה המצב מיסודו: מפקדי הצבא של היום רכשו את עיקר ניסיונם במלחמת לבנון – שדמיונה למלחמה הבאה יהיה מקרי לגמרי – בצעירותם, ולאחר-מכן בניהול פעולות שיטור ובלחימה נגד גרילה בפעולות הביטחון השוטף בלבנון. ניסיון זה אינו מהווה הכשרה הולמת למלחמה המצפה להם או ליורשיהם. ובכלל – צבא שהכשרתו נשענת במידה מוגזמת על הניסיון מובטח לו שיהיה מוכן למלחמה שעברה, שבה התנסו כולם.

להתמקדות הקריירה השנייה של הצמרת הצבאית בפוליטיקה עלולה להיות השפעה מסוכנת על יחסי הדרג הצבאי והמדיני משתי בחינות: א) פוליטיקאים עלולים לראות בקצינים בכירים איום על מעמדם או כוח מסייע לו בעתיד, עניין שישפיע על יחסם אליהם במהלך השירות ועל שיקוליהם בקבלת החלטות; ב) קצינים שיראו את עתידם בפוליטיקה יתחילו להכשיר לקראתו את הקרקע בשלבים מוקדמים יותר של שירותם. בעניין זה מתחייבת חקיקה מהירה שתקבע תקופת צינון ארוכה על-מנת לנטרל את שתי התופעות הנ"ל.

המעבר מצבא של שתי קריירות לצבא של קריירה אחת מקיף ועמוק יותר משאלת משך הקדנציות, מסלול התפקידים ותקופת ההכשרה. קצב שחיקתם של משרתי הקבע יהיה חייב להשתנות על כל המשתמע מכך לגבי עומס העבודה, יחסי האנוש וסגנון החיים בצבא, ובייחוד ביחידות השדה. מערכת השוחקת את אנשיה בסחיטת המרב מהם במשך 20 שנה, ומוציאה אותם אחר-כך לקריירה שנייה עם תנאי פרישה טובים, שונה באופן מהותי ממערכת המביאה בחשבון שהאנשים יימצאו במסגרתה ויצטרפו לתפקד פרק זמן כפול.

צבא החובה: נועד במקורו להקיף את כלל השנתונים ולשמש צינון כניסה לצבא הקבע (למעטים) ולצבא המילואים (להמונים). במרוצת השנים הוא איבד מכלליותו בגלל גידול השנתונים והרחבת הפטורים. מספר המתגייסים פוחת בהדרגה ובעוד שנים אחדות

יגיע למחצית מכלל השנתון – לא רק ולא בעיקר בגלל אי-גיוסם של תלמידי ישיבות.

הארכת תקופת השירות ותהליכים חברתיים כלליים גרמו לכך שאופיו של צבא החובה נהיה מיליציוני (מחויבות חלקית מצד הארגון והפרט) יותר מאשר צבאי (מחויבות טוטלית של הארגון ושל הפרט המשרת בו). תהליך זה מתבטא במעורבות הורים ותקשורת בחיי היום יום בצבא (יחסי מפקדים-חיילים, בעיות משמעת ותנאי-שירות), בחוסר גיבוי מול התערבויות כאלה, בקיום פערים חברתיים וכלכליים שמקורם באזרחות, בשירות קל"ב וכו'. יחידות השדה הושפעו פחות מן התהליכים האלה, אך הם ניכרים גם בהן.

היחס בין יסוד ההכשרה ליסוד התעסוקה המבצעית בתקופת השירות השתנה במידה ניכרת לטובת התעסוקה. זמינות כוח האדם כתוצאה מגידול האוכלוסייה ושנתוני הגיוס הפכה אותו למצרך זול ופגעה בעיולות ניצולו.

מגמת עיצובו של צבא החובה בעתיד צריכה להיות קיצור השירות ומיקודו בהכשרה, שתהיה צינור לצבא הקבע ולמילואים, אבל ביחס שונה מבעבר, כאשר מגוון תפקידים רחב הרבה יותר יחייב חתימה לתקופת שירות בתנאי קבע כתנאי להכשרה בהם, דוגמת הנהוג לגבי קורסי טיס, חובלים וקצונה מזה שנים רבות.

תפקידו של צבא החובה ככור היתוך חברתי וכמכשיר חינוכי הוא אנכרוניסטי מזה זמן רב, וצריך להודות בכך. הודאה כזו פירושה ויתור על "כלליות" השירות ובחירת המתאימים בלבד. מדיניות זו תביא לביטולן של מערכות תמיכה חינוכיות, רווחתיות ורפואיות באוכלוסיית חלשות או במקרים בעייתיים, שהטיפול בהם יצטרך לעבור למגזר האזרחי ולהיעשות במסגרת של שירות לאומי, אבל לא צבאי. המשטר בצבא סלקטיבי כזה יהיה צבאי ולא מיליציוני, ומי שלא יעמוד בו ייפלט.

צבא המילואים: בעבר היווה צבא המילואים את עיקר הכוח היבשתי ועליו נשען נדבך ההכרעה בתפיסת הביטחון. בתנאי האיום על העורף צריכה תפיסה זו לעבור ריענון. השינוי בכלליותו של שירות החובה משתקף בצורה בולטת הרבה יותר בצבא המילואים. פתיחתו של העולם ויציאתם של המשתחררים משירות חובה ללימודים או לטיולים בחוץ-לארץ לאחר השירות מבליטים עוד יותר את חלקיותו של שירות המילואים.

מסיבות מעשיות ופסיכולוגיות גם יחד צריך לצמצם את תלותה של ההכרעה במלחמה בצבא המילואים. כבר היום השירות במילואים בתפקידי שדה ובתפקידים מקצועיים הוא מאבק מתמשך נגד השחיקה בכושר ובמוטיבציה. בתנאים של התמקצעות גוברת בהפעלת מערכות נשק ושל טכנולוגיות מתקדמות ומשתנות, בשדה-הקרב ומאחוריו, קשה לסמוך על צבא מילואים לאורך זמן. לאחר הקיצוצים המתמשכים לאורך תקופה ארוכה באימוני יחידות המילואים, היחידות האלו נמצאות בכשירות נמוכה מרמת הפרט ועד רמת

לפניה שלום. הוויתורים לצורך הסדר שלום עשויים אפוא לדחות את מימוש האיומים לזמן בלתי ידוע, אך לא יבטלו אותם, ואולי אף להפך – עלולים להתמירם.

ראיית השלום של הישראלים ושל הערבים, ובייחוד של הפלשתינים, אינה סימטרית. רוב הישראלים מבקשים דו־קיום עם סביבתם, מבינים שלצורך זה יידרשו פשרות ווויתורים, ומתווכחים ביניהם על עומק הפשרה והיקף הוויתורים, אך לא על העיקרון. הצד השני אינו מדבר במונחים של פשרה ווויתור אלא במונחים של צדק: מבחינתו צריך "התהליך" לתקן את העוול שהוא טוען כי נגרם לו על-ידי הציונות. צדק, כידוע, הוא אבסולוטי ואינו מכיר פשרות. בעיני הפלשתינים ותומכיהם נתפסים הוויתורים הישראליים כמשהו שמגיע להם בצדק ובזכות, ולכן אינו מחייב הדדיות. כל עוד ממשיכה ישראל לוותר להם ולקדם את ה"צדק" שלהם, יתאפקו ויקבלו את הוויתורים שאף פעם לא יספקו אותם. כאשר יעצרו הוויתורים בנקודה כלשהי, יתחדש המאבק למען הצדק וכל האיומים יצופו מחדש.

טענה אחרת היא טענת "הכיבוש", היוצר לכאורה את המוטיבציה לעימות עם ישראל וסיומו יביא, כביכול, קץ לאיומים או לפחות לחלקם. לבעלי הזיכרון הקצר צריך להזכיר שרוב האיומים התקיימו גם לפני "הכיבוש", אינם נובעים ממנו ויסיפו להתקיים גם אם וכאשר יסתיים.

עד כה נכשלנו בכפיית הסדר בכוח על הפלשתינים ועל תומכיהם הערבים ונכשלנו גם בהשגתו בדרך של פשרנות ומתינות. אין, כנראה, דרך לבטל את האיומים וצריך ללמוד לחיות אתם בניהול שוטף נכון ככל האפשר, שימנע את הוצאתם מן הכוח אל הפועל – בכוננות מתאימה ולא בחלומות על פתרון קסמים שאיננו בנמצא. במילים אחרות: להיפרד מגן העדן של השוטים שבו אנו חיים ולחזור מן המציאות המדומה אל המציאות האמיתית; מן האשליה שאנו חיים ב-Mid West, להשלמה עם העובדה שאנו עדיין ב-Middle East, על כל המתחייב מכך ■

מפקד העוצבה, ורמת האימון הנמוכה תתבטא בקרבנות רבים במלחמה. כתוצאה מכל אלה צריך יהיה לצמצם את ייעודו של איש המילואים, לאחר שירות של שנים אחדות בעוצבות המיועדות ללחום בקו הראשון, להגנה על העורף מפני איומי טרור וטילים, ולאיוש המערך התחזוקתי והמנהלתי בעורף ובקווי התחזוקה בזמן חירום.

יש ללוות את שינוי המשקל היחסי של שלושת מרכיבי הצבא בהפרטת מרכיבים שאינם חיוניים למלחמה, ואפילו כאלה החיוניים לה, תוך השארת אפשרות לגייסם בשעת חירום כדי להבטיח עבודה במשטר ההולם שעה כזאת. הפרטה זו תמנע זילות של כוח האדם ותייעל את ניצולו. בתנאים של צבא מקצועי גדול, צבא חובה שאינו כללי וצבא מילואים בו משרת חלק קטן והולך של האוכלוסייה, מתחייבת גישה שונה לגמרי לתגמול המשרתים בקבע קצר, קבע ארוך, חובה ומילואים. התגמול צריך להיות כספי כי זו הופכת להיות השפה היחידה המובנת לציבור הרחב, אבל לא רק. ניתן לחשוב עליו גם במושגים של מוביליות חברתית ואפילו במונחים אזרחיים-פוליטיים: למשל, קול כפול למשרתים בהצבעה בבחירות ארציות.

עלות הכוח שייבנה בדפוסים כאלה אמנם תהיה גבוהה במרכיבים מסוימים, אבל יש בו גם חיטון רב, והמאזן מחייב מחקר יסודי ברמה לאומית כוללת (לרבות ההשפעה על התל"ג, תקציב הביטוח הלאומי, עלות צבא החובה) בנוגע לתוספת בעלויות מול העלויות שייחסכו.

עם כל זאת, צריך לעצור את תהליך ההתנוונות החברתית, שיש כאלה הרואים בו את שיא הקדמה. אחד הטיעונים הנפוצים מול התחזית "השחורה" שהובאה לעיל, המועלה כדי להתחמק מן המתחייב ממנה, גורס שהסדר שלום, ולו במחיר ויתורים טריטוריאליים ואחרים, יקטין את האיומים יותר מכל צעדי הכוננות וההתכוננות לקראתם, ויבטל את הצורך בחלק מצעדים אלה. על טיעון זה אפשר לומר כי עוד לא היתה מלחמה שלא היה

כניסה למלחמה ללא רצון נחרץ לנצח בה וללא ידיעה כיצד עושים זאת, היא מרשם לתבוסה.

גנרל דגלס מק-ארטור